Pokojnikova žena

I

Toliko mu je već izlazila, a i sada izlazi na grob, da ga je kao živoga gotovo zaboravila i pamti ga samo po grobu. Dugačak mu grob. Više groba štrči mu drven krst. Do krsta testijica vode, u grlo joj kita suha bosiljka, a po taršci testije i bokovima crne se kaplje voska nakapalih od toliko sveća koje mu je palila. Iako ne svakoga dana a ono svake subote i uoči praznika, ispočetka s majkom, a posle kada joj dete poraslo i ojačalo, s detetom je izlazila na grob i klečala. Tada bi na grobu uvek bila razgrnuta bošča s tepsijom u kojoj bi bilo ponuda: pite, jabuke, grožđe i kriške pečene bundeve (sve ono što je on rado jeo). Bošča bi se belela, odudarala od trošne, crne zemlje groba u koju ona nikada nije smela dublje da zabode prst, sve bojeći se kao da ne napipa, dodirne trulo, čovečje telo, jer toliko je u tome grobu bilo pokopano! Cela njegova porodica, jedno preko drugoga, naizmence i – naposletku, povrh sviju, on, muž njen.

Oko krsta bi upaljene sveće tiho gorele. Lelujali bi im se njihovi laki plamenovi. Ona, pošto čelo groba klekne, nagnula bi se napred ka grobu, tako da joj glava, čelo, dodiruje krst. Crna joj šamija, sa otpuštenim krajevima sa strane, sakrila bi joj belo lice, a na ruci zavrnuo bi se rukav od košulje sa crnim ojama, te bi joj se videla bela, rumena koža od ruke. Plače. Puna joj

se ramena tresu. Lice joj sakriveno u šamiji i ugrejano, okupano krupnim, sočnim suzama, jasno nežno odudaralo bi od crnine šamijine. Oči joj vlažne, tamne. Istina s malo bora, ali naročito tada, kada joj oči pocrvene i podnaduju se od plača, i ne vide se.

Pa taj njen plač bio je tako dubok, uzdržavan, pun grcanja...

Čim uđe na groblje, sinčića, koga je dotle za ruku vodila, odmah ostavlja da za njom ide, a ona kao da potrči grobu... I idući skida tepsiju s glave da bi je što pre metla na grob, posle još brže odveže šamiju, zabaci krajeve, te joj sine podbradak, lice... I, čisto sa strahom, uplašeno, pošto poljubi krst, još užurbanije pali mu sveće, pa kao da bi se što pre svega toga otresla – ne klekne, već pada na grob i zajeca:

– Lele, Mito!

Sinčić joj, koji, ostavljen, trči za njom, ne može da je stigne, i kad vidi kako ona pada, nestaje je kod groba, pojuri k njoj:

– Nemoj, nano... – Pa od straha što se ona ne obzire na nj, pada i on do nje na grob i počne, gurajući se u njen skut, da plače, jeca.

Ona ga i ne gleda, kuka, nariče. Kao uvek, spominje njega, pokojnika, muža; ređa njegove želje. Pa kada počne ono: na koga ih je ostavio... što ne siđe da ih vidi i ne pogleda... a naročito da vidi dete, sina... već koliki mu je i kakav je porastao...

Ne zna se ko više plače. Da li ona ili dete. I tek kada dete onako ispod njena skuta, još više uplašeno što se ona nikako njemu ne okreće, počne na sav glas da rida, i kad bi od njegovih krupnih suza već počela zemlja da se vlaži i lepi po njegovim obraščićima, tek onda bi se ona osveščivala, trzala, dizala ga gotovo onesveslo od plača, čisteći mu zemlju s obraščića.

– Šta pa ti? – kroz plač počela bi kao da ga kori. – Ne gledaj ti nanu, čedo... Zar zato što vidiš da nana plače, pa i ti da plačeš.

Ne gledaj ti nanu. Drugo je nana... Nemoj. Lošo će mi ti je... – počela bi da ga utišava, prigrljava, meće sebi u skut. Ali tek tada sinčić joj, u njenom krilu, oslobođen od straha, još više bi se ražalio i produžavao da i dalje jeca, plače.

Posle se diže. I pošto od plača razuzureno joj i popustilo odelo pritegne, ponovo se zabradi šamijom, ali sada duže, da joj se vide od uplakana lica samo oči i jabučice, i kad od onoga što mu je iznela na grob razda po komšijskim grobovima, a najviše prosjacima, i kad naposletku još onako zajedno sa sinčićem zapali i kandilo pored sveće, uredi, očisti mu od trave i učvrsti grob – tek onda bi se vraćali, ostavljajući mu grob onako nem, dugačak.

Išli bi natrag kući. Ona nosi tepsiju na glavi. Jednom rukom vodi dete, koje, isplakano i umireno, sada veselo poigrava oko nje, a ona još sva vrela. Uplakano joj lice zažarilo se, buknulo, a i cela joj snaga kao nabrekla. Haljine joj tesne. A oseća kako joj se prsa šire, otimaju se iz tesnog količeta, izlaze napolje, vide se... Zato od stida saginje glavu, namiče još više šamiju da joj se jedva vide oči i usta, koja još ne mogu da se umire od plača, već joj dršću. A sa groblja u varoš vodi još i drum širok, prav, po kome vrvi svet. I zbog toga još uplašenija, sve uza zid brzo ide. Ali već ispred Itine kasapnice menja hod. Čvršće steže dete za ruku, još više poginje glavu i jedva čeka da što pre do te kasapnice dođe, nazove Boga i prođe je. Jer pred tom, Itinom, kasapnicom uvek ima po nekoliko njih muških, gde besposleni sede na ćepencima, puše, gledajući ili svet što drumom prolazi, ili one obešene čereke mesa i krvave direke od kasapnice, iskićene bajatim crevima i džigericama, što kupuju Cigani ili krajnja sirotinja. I čim ona tu naiđe, jače povuče k sebi dete, još više se skupi, smerno, uplašeno. Ljudima oko kasapnice nazove Boga prema kasapnici. Ali ako se tu desi i gazda Ita, čim nju spazi on odmah silazi s ćepenka, obuva izuvene cipele, [illegible]

se, zaustavlja sinčića joj i zove ga k sebi, da ga daruje. Ona dete pusti i pošto odmakne, jednako okrenuta varoši, stane, čeka. Dete ode do Ite, poljubi ga u ruku, a ovaj vadi kesu, jedva nađe marjaš i daje mu. Pa, ma da ga niko od ostalih ne pita, on im kazuje čije je:

– Mitino. Mita što lane umre. A ono mu je domaćica – i pokazuje na nju, pa se opet okreće detetu: – Milane, sinko, dođi sutra, ali rano, sabajle, te čiča malo mesca da ti dâ, da odneseš doma, a sad 'ajd idi – otpušta ga gledajući u nju kako ona stoji i čeka na dete. – 'Ajd idi – veli glasno, da ga čak i ona čuje. – Idi, da te nana, eno, ne čeka.

A ona zaista ga jedva čeka: sve se boji nečega, a naročito one širine i prostranosti druma, sveta, ljudi što po njemu idu. I čim oseti kako joj se sinčić vraća, hvata je za ruku, ona odmah produžava put.

U tom već počne prvi mrak. Njive počinju da se gube; varoške ulice da bivaju tešnje i tamnije. Ona ubrza. Preko skrhanog mosta Odžinke ulazi u varoš. Žuri se. Ali sada malo slobodnije ide po poznatim ulicama. Prolazi pored kapija, kapidžika, sniskih kućica, dugačkih ćerana... tek pokoja velika kuća, turska, s kapcima i rešetkama na prozorima... Susreće sluge i decu koja nose meso, pirinač i drugo što po njima šilju iz čaršije svojim kućama muževi, domaćini... Ali kada dođe do čaršije i kad hoće da je pređe i uđe u svoju ulicu, opet mora da zastane. Naročito ako je subota, ne može se od sveta – pazarlija – seljaka, koji se vraćaju svojim selima. Neki pijani, na konjima, isprečili se i zaustavljaju svet, ispijajući okanice, onako s konjima ispred mejana. I posle sve to, tiskajući se, odmiče s vrevom, žagorom i prašinom. Ona, dok to, kao neka navala, ne prođe, čeka, pa zatim brzo pređe, gotovo pretrči čaršiju i uđe u svoju ulicu. I čim uđe u svoju ulicu, sinčić je odmah ostavlja i pojuri ispred nje kući.

Ona, u svojoj ulici sada kao sasvim oslobođena, gleda kako joj sinčić veselo trči kapiji, na kojoj ih već kao uvek čeka njena majka, koja svakad subotom i uoči svakog praznika dolazi da kod nje prenoći.

– Dođoste li? – pitala bi je mati dižući se s praga od kapije i brižljivo krijući bošču, u kojoj bi obično uvila brašna i drugo što joj je donela.

– Eto, dođosmo – odgovarala bi materi ona i odmah se saginje, pruža joj ključ od katanca, pošto ona od tepsije na glavi ne može da otvara kapiju.

Majka bi otvorila i, jednako krijući onu bošču, prva bi ušla i žurno otišla u kuću. I kao uvek, odmah bi tamo po kući počela nešto da osprema, radi, pali vatru, i to užurbano, kao od nekog straha, i navlaš luparući, udarajući, da se čuju odjeci, udarci, kao da bi time htela da smanji onaj nem, pust izgled male, čiste i visokim zidovima ograđene kuće.

A ona bi za majkom, sinčićem poslednja umorno ulazila, ostavljala bi majku da u kujni posluje, osprema i dogovara se sa sinčićem: šta će za večeru, a ona bi, isto onako umorno, sustalo otišla u sobu. I pošto skine sa sebe odelo, razuzuri se, oseti se tu, u sobi, zatvorena, slobodna, seda u sobi, gotovo se izvaljuje, kao odmarajući se od onog plača na grobu i straha što je pretrpela idući sama putem...

Utom bi počele i komšike da joj dolaze. One su samo tada, kada nije sama, već kad joj mati dođe, dolazile k njoj. Inače ne. Ne što je nisu volele, već nisu mogle, nije bio red. Sama je. Muške glave nema u kući, a ona onako sama, udovica još mlada i lepa. I zato nije bilo u redu da joj ko dolazi, posećuje je. Bojale su se da joj zbog toga, tih njinih poseta, mešavine, ne bi kakav rđav glas izišao, čulo se što lošo.

Ali i sada, kad bi one došle, ona nije izlazila iz sobe; ostavljala majku da se tamo s njima razgovara. Navikla se već, i teško joj

da se s njima sastaje. Zna da one, žaleći je i snebivajući se pred njom, ne mogu da budu onako slobodne u razgovoru kao s drugim ženama koje imaju muževe, domaćine. Nego pazile bi, kao uvek pred njom, šta će da kažu, strahujući da je ili čime ne uvrede, ili ne podsete na nešto što nije za nju. I uvek bi gledale da što pre odu od nje i ostave je samu, bojeći se da joj od njina prisustva i razgovora ne bude teško. I zato ona sada nije pred njih ni izlazila. U kujni s majkom one su razgovarale i posle otišle. Uto i noć beše pala. Mati joj uđe i mada je znala da ona neće, opet reda radi, upita je:

– Da zapalimo sveću?

– Neka – odbi je ona. I majka joj se povrati u kujnu, opet je ostavi samu. A ona je baš to i volela. Istina da joj je bilo teško, ali opet lakše i blaže joj je bilo tako u tami.

I tako u sobi ležeći nepomično, raskomoćena, dišući teško i umorno, slušajući vrevu i žagor iz komšijskih dvorišta i materino sitno, staračko poslovanje u kujni, čekala bi dok bude gotova večera i dok je majka, pošto sve unese kod nje u sobu i postavi sofru, ne pozove:

– 'Ajde da večeramo!

I tada, pošto bi joj majka unela večeru, ona bi se tek samo podigla, i onda bi večerali. Ona bi ili jela vrlo malo ili nikako. Ali bi morala da sedi za sofrom i čeka dok majka joj i sinčić ne večeraju, pa posle majka joj – kao svagda kad bi tako došla kod nje da prenoći, uvek osećajući se pred njom kao kriva za tu njenu teškoću, jad, ne smejući s njom da se razgovara – počela bi sa sinčićem joj da se zabavlja, igra, dok ne bi tako zadremala i zaspala. I tek posle njih ona bi legla. Ne da spava, već da, kao i pre, i dalje tako produži da leži.

Da tako leži, da još više umorna od noćne tišine, s potajnim, ali već otupelim strahom, sluša kako noć prolazi, kako joj mati sve lakše i osetljivije spava, i čisto kao da čeka da joj se mati

probudi čim zora počne, i kao uvek: odmah, kao bežeći od nje, vrati se natrag kući, ocu, braći joj, i opet je ostavi samu. Posle opet, kao do tada, ona sedi sama u kući i nikuda ne izlazi. Čak ni na kapiju. Jedino kad sinčića pošlje za štogod u čaršiju, samo na kapiju sme za njim da promoli glavu, ali čim vidi da ko ulicom ide, približava joj se, odmah se sakrije, i onda iza kapije čeka kad će joj se sinčić vratiti iz čaršije. Vrlo retko, ponekad, kakvim velikim praznikom ako bi joj došao taj Ita. On, jedno što joj je bio stari svat, smatrao se od muževljeve, pokojnikove rodbine, – jer ni njena rodbina nije smela da joj dolazi, bojeći se da time kao ne uvredi pokojnika što bi mu tim svojim dolaskom „mešali se u njegovu kuću", dolazili, „uznemiravali ga". Pa i on, Ita, kad god bi došao, mada ga ona nije ni nudila, ni sâm ne bi ulazio unutra, u sobu, već bi uvek ispred kuće, na stoličici, sedeo i ulazeći navlaš, za sobom ne bi zatvarao kapiju, ostavljao bi je otvorenu, da ga može svaki videti. Ne što je hteo, već sve radi nje, bojeći se za nju, a još više i od njene braće, koji su, mada joj nisu dolazili, niti je, sem matere, pomagali, ipak na nju bodro pazili. I teško njoj ako bi čuli da ona nije kao što treba: sama s detetom kod kuće, već da izlazi, viđa se... Jer ni oni sami nisu joj dolazili, a kamoli drugi.

II

A ona, Anica, jedino se po toj svojoj braći i znala. Niko nju nije zvao njenim imenom već „sestra na Ribnički". Bili su to naprasiti ljudi, čuveni kao ubojice. Još dok su bili u selu, i već tamo još izmalena bavili su se krijumčarenjem, prevođenjem šverca preko granice. Posle oca silom nagnali da se iz sela presele

u varoš (kao da im je selo bilo malo, tesno) i ovamo, u varoši, opet produžili su taj posao. Noćni posao: da često putuju služeći trgovcima kao vođe im i da i dalje, i sad u varoši, još više i opasnije po život, prenose šverc. Retko su kod kuće bili, naročito noću, već uvek tako u „nekim" poslovima. A te njihove poslove svi su znali, ali niko nije smeo da im kaže, tako su se oni bili nekako od svih kao izdvojili, odmakli, postali silni. Čak i kad nisu u poslu, na putu, već kod kuće, oni ne kao ostala braća: da sednu zajedno, bilo za sofrom, bilo onako na dogovor, razgovor, već svaki na svoju stranu. Svaki je ručao za sebe, zapovedao da mu se jelo dâ kad se njemu jede; svaki se od njih osećao silan, jak. Pa i kad duže ostanu kod kuće odmah ma za šta posvađaju se, pa čak nekad i potuku. A ovamo prema tuđincu, trećem, bili su kao jedna duša. Teško onome ko se usudi da ma koga od njih dirne, uvredi. Svi, kao jedan, tada bi dotrčali, napali na onoga. Takvi su oni, Aničina braća, bili. Pa zbog njih ni kuća im, mada je bila velika, lepa, nije mogla da bude kao što treba: lepo nameštena, čista, uređena da svaka stvar stoji na svome mestu. Zbog njih nije se moglo. Kad kome što zatreba: kakva krpa, peškir, sud, on što mu prvo do ruku dođe uzme, ne pita da li je to za to, već uzima i kad svrši posao, on ga posle baca i to ma gde. I zato kuća im je izgledala kao gola, prazna. Nigde ništa. Tek u kakav kut ponjava, asura. Polica nikad uređena. Oko ognjišta stoličice za sedenje, neke izvaljene, neke bačene čak ispod naćava. U tremu, pred kućom, istovaren samar, do njega aša, uzengija; onamo opet uzda bačena čak kod bunara. Iza kuće bašta velika. Pa ni ona od njihova gaženja, dovođenja tovara, konja, što su noću dovodili i odvodili, nije mogla da se održi uređena, zasađena.

Oca, koji se pošto je ostavio selo bio povukao sasvim, nisu ni za šta pitali. Ostavljali ga samog. Samo su majci najviše dosađivali. Majku i nju, Anicu, oni nisu ni razlikovali. Smatrali

su ih kao jednake, nazivajući ih „žene“. I sve su od njih tražili, za sve su im one odgovarale, bile krive. Naročito mati, koja, nikako ne smejući da im se odupre, već uvek ćuteći, gledala je da ih svačim zadovolji, samo da bi ih se što pre kao otresla, te da odu, ne viču po kući, a ovamo je jednako za njima uzdisala strepeći da im se štogod ne desi, jer su oni svakog dana imali po kakvu svađu, zadevicu... I tako s braćom njenom, svi oni, cela njihova kuća, kao izdvajala se u mahali, štrčala.

A opet su se oni, braća joj, pazili. Naročito su gledali da im u kući što ne oskudeva. I njih, „žene“, majku, sestru, odevali su. Osobito nju, sestru, Anicu. Krojili su joj lepo, čak nekad i skupo odelo. Samo su jednako motrili na njih dve. Ne radi drugog čega, već jedino iz bojazni da one, idući po komšiluku, mešajući se sa ostalim komšijskim, varoškim ženama, ne pokažu se slučajno kao proste, kao seljanke, niže od ostalih... i time da i same njih ne ponize. I zaista, mati je imala živu muku s tim, ne mogući uvek da se kao što treba obuče, već zaboravljajući se. I zato ih oni nisu ni puštali da se druže sa ostalim, komšijskim ženama, da im odlaze.

– Ja! Šta ćete tamo? – obrecali bi se oni uvek na njih. – Ne umete još ljudski ni da se obučete, a kamoli...

Naročito su njoj, Anici, zabranjivali. Nikad ona, kao ostale njene drugarice, nije smela da iziđe na kapiju; još manje da ode na kakvu igru, sedenje sa ostalim svojim drugama iz mahale. A šta bi tek bilo da se upozna i s kojim muškarcem!... Istina da je mnogo njih s braćom joj dolazilo, ali sve je to dolazilo kao braća joj: u mrak, naoružano i spremno za noć. Ali njoj oni nisu bili ništa, nisu bili kao ostali varošani, mirni, obični. Jedino taj Ita nije bio kao oni. A zato valjda što se on time, švercem, nije ni bavio, već je samo dolazio da preko braće joj kupuje švercovanu stoku za svoju kasapnicu; on kao da je bio za nju nešto, ali o tome ona nije smela da misli, niti je opet zato imala kad.

Sva je kuća bila na njoj. Majka joj je radila samo one poslove koji su se ovde, u varoši, kao i tamo, u selu, isto tako radili, a sve ostalo što je trebalo drukčije da se radi ostavljala je Anici. I Anica je sve radila. I to još kako! Mada se nije toliko družila i, što kažu, „mešala“, ipak je ona i čišćenje kuće, i nameštanje soba, police, i zaprživanje jela, sve radila, nameštala kao neka iz varoške, najstarije, bogate kuće. Sve je ona to umela. I da joj nisu bila takva braća, od kojih ništa nije moglo da ostane kao što treba, kako bi tek onda Anica umela da spremi, udesi kuću! Ali što se od njih nije moglo, ona nije to svoje znanje, umenje tako jako isticala, bojeći se da se ona time ne izdvoji, kao odskoči od braće, i time ne zameri im se.

I valjda od te plašnje, stida, ona je to svoje umenje od njih kao krila, zadržavala za sebe, kao čuvajući ga, znajući da treba da ga tek onda pokaže, razvije, kada i ona bude kao druge; a to je bilo: kad se uda, počne da vodi svoju kuću, „domaćinluk“... – kad, kao i sve ostale, počne i ona da ide u crkvu, u posete, prima goste, s mužem ide na sabore, slave, sedenja... da bude ono što od svake njene drugarice biva, i što treba da bude. Ali, što je najčudnije, kad god je mislila o tome: sve to uvek kao da se skupljalo, vrzlo oko toga Ite. Zato bi ona tada odmah, crveneći, brzo prestajala da misli o tome. I ne osećajući se nesrećnom, kao da to nije njena stvar, još manje da to od nje zavisi, već da to samo po sebi mora doći, mirno, sva predana poslu, čekala je, upravo ne čekala, nego je svakog dana radila ono što je bilo njeno, tj. što je trebalo za taj dan da se uradi kući. A za to, drugo, ostalo, uverena je bila, ima kad: doći će.

I to je došlo. Ni ona sama nije znala kako. Zna samo kako je jednog praznika s braćom joj i ostalim gostima bio i jedan prosed ali oštra lica čovek i obučen najukusnije od svih. Posle dva dana došli su bez toga čoveka drugi neki, i u sobi s braćom joj dugo u noć pili. Majka joj izlazeći od njih iz sobe zaplakala

se, a njoj tada braća zabranila da se, iako se i dosad retko viđala, otada više nikako ne viđa, ne pokazuje na ulici. Dakle, bila je „pijena", dana. I od tada je za Anicu nastalo spremanje, šivenje, tkanje ćilimova i ostale prćije... Od tada je Ita prestao da od braće joj kupuje švercovanu stoku, niti je dolazio više... Posle za njega ništa nije čula do samo to da je tom čoveku za koga su je dali Ita pobratim; i kad je to doznala, čisto joj je odlaknulo, kao da se oslobodila nekog straha, bojazni... Čak joj i bilo milo što se tako s njim lepo svršilo, i što će joj on odsad biti kao brat, a ne drugo... A za toga čoveka, muža, čula je da je iz gornje mahale, dakle iz najboljeg dela varoši, da ima kuću, da je terzija, ali da ne radi u dućanu, već u kući. I čula je da je, dok je bio mlad, putovao, išao na pečalbu, posle se vratio, dva puta ženio, ali kažu da su mu obe žene umrle, i zato, kad je hteo i sada treći put da se ženi, nisu mu otuda, iz komšiluka, dali devojku, već mu nudili ili udovicu ili koju sluškinju bogatašku... A opet on, kao u inat njima, digao se, sišao ovamo k njima, u donje mahale, i zaprosio nju... A drugo? Ništa nije znala do same svadbe, venčanja.

Venčali su se. Svadba je bila skromna, prema mužu, udovcu, kao svaka udovačka svadba. Ali opet je bila bolja. Istina ne prava svadba, velika, što traje četiri dana, ali ipak ne opet i onakva kao kad udovac uzima udovicu, pa kad se pre službe, na jutrenju, venčaju, i onda tiho, gotovo bežeći, od stida da ih ne „gleda svet", idu kući sa ono malo zvanica koje su najnužnije. Bila je bolja. A ovde kod Anice bilo je i svirača. I taj čovek, muž joj, nije hteo da se kao ostali udovci venča u stajaćem odelu, već je načinio novo. Imala je i devera i sveće, poklona... Bila je i igra, čak i „šareno oro" ... Samo što nije bilo večere, pa kao što je običaj da se posle cele noći sedi, pije, a sutra ispraća starojko, kum... već je samo bio ručak, a na njemu njena i njegova porodica. I stariji sedeli su za sofrom, mlađi igrali u dvorištu

sa ostalim svetom. Na kapiji, širom otvorenoj, zbili se bili prolaznici i gledali; svirači podvojeni, jedni unutra kod sofre, a drugi u dvorištu, svirali su, a sproću njih, uza zid, sedele su im Ciganke s decom, uživajući u svirci muževa i čekajući da, kad se njima, muževima što iznese za jelo, i one priđu i jedu zajedno... Aščika, zasukana, s golim laktovima, gurala se, gotovila tamo u kujni; iza okolnih zidova virile su žene, devojke i gledale ovamo... Kolo je igralo, gomila dece gurala se, vijala. I Anica je bila u kolu, na najlepšem mestu, i s deverom igrala. Osećala je kako svi u nju gledaju; naročito s doksata gazda-Jovine kuće, koja se više njihove kuće izdizala na dva sprata; otuda su je gledale prve, bogate devojke, žene... I primetila je: kako one gledajući nju u isto vreme kao s nekim podsmehom traže i mladoženju da gledaju... Ali i on je sad bio kao što treba. Služio je tamo u sobi goste i uvek se sklanjao, bio u strani. Pa i braća joj bila su prema njoj sad drukčija, i, kao sad nešto višu od sebe, oni su je pratili, ugađali joj ... A svirka je bila meka, dan topao. Prvi put ona oseti – oseti da je lepa, mlada... I, sva srećna, poče da drhti, osećajući kako ono što je čekala nailazi, ostvaruje se, lepo, dobro...

Utom počelo veče.

Onako isto u igri, neosetno, tamno, meko, dan se izmicao, a noć je dolazila. Svet se pomalo razilazio. I kad se sve razišlo, ona je ušla u kuću. Međutim, svirka iz sobe, gde su sedeli braća joj, Ita, bila je jača. A tamo joj i muž bio otišao i, na njeno iznenađenje, ne kao mladoženja, da ih dvori, stoji u strani, već kao gost seo međ njih, čak u čelo. Posle, kao da im tesno bilo u sobi, te izišli u baštu i tamo zaseli. A u kući ostale samo žene: aščika, neke muževljeve sestre i jedna stara tetka mu, koja je sad zamenjivala svekrvu. I Anica je, posle presvučena, izišla u baštu, da ih dvori... Bili su ispod vinove loze, do sobe. Braća joj, Ita i svi već su bili polupijani. Zavalili se. Po stolu ispolivano vino, izglodane kosti,

rasturen duvan. Sveća na sredi stola osvetljavala ih je. I sve se to Anici učini neugodno, najviše što joj svi oni, što joj njihovo veselje ne dođe onako domaćinsko, s nekim redom, poštovanjem: stariji, mlađi. Na primer da braća joj prema njenom mužu izgledaju kao prema svome zetu, ili obratno muž joj prema braći da je kao prema šurama. Ne. Već svi oni izgledali su jednaki, ravni, kao neka noćna braća. To joj je bilo neugodno. Ali je još više uzdrhtala kad je videla muža. Tek sad ga je prvi put sasvim videla. U noći, spram sveće, bio je još oštrija, koščatija lica, sa širokim, upalim ramenima. Samo su mu oči bile crne, vrat dug, jak i valjda od skorog brijanja videle su mu se jače žile. Bio je namršten, ljut. To mu se videlo po njegovim ukočenim očima i uzdignutim, raširenim nozdrvama. Njoj srce stade. Pomisli da se valjda on ljuti na braću joj, Itu i ostale što već ne idu, i ostave njih dvoje same. Pri toj pomisli on joj dođe još više ljut, krut, te se ona u strahu poče jače privijati oko braće, Ite, koji su usled svirke, svežine letnje večeri i blede, iza mrkih oblaka, mesečine čudno izgledali: govorili mnogo, drhtavo, čas veselo, čas zbunjeno. U tom joj najstariji brat zapeva. Bio je prebacio ruku, zagrlio muža joj, svog zeta i govorio mu, pevajući i nudeći ga da pije:

– Pij, Mito... znaš, brate... prva radost, pa sam ti... „Oj Moravo, moje selo ravno“ – zapeva tako prostrano da se Anici učini da on sad prvi put zato tako prostrano, radosno, peva što su se nje kurtalisali, udali je, zato što im je ona dosad, kao devojka, kod kuće, prečila, stajala na putu, te im nije bilo sve ravno, ravno čak do Kosova!

Ni sama ne znajući zašto, gotovo pobeže od njih, ostavi ih i brzo se vrati u kuću. Tamo je opet svuda bio jak miris od jela i prolivena pića. Ušla je u sobu. Bilo joj je hladno. Samo su joj se slepoočnjače znojile, a na usnicama izbila rosa od njena vrela daha. Jednako joj je bilo tesno, neugodno, teško. Osećala se kao da je sa sviju strana nešto opkoljava, stešnjava. A o njima...

tamo, u bašti, naročito o mužu, nije smela nikako da misli. A međutim, otuda je dolazio sve veći žagor, pesma i noć... Utom je ušao kod nje „braca“ joj, Ita, pevušeći pesmu koju su svi napolju pevali.

– A što ti, snaho, bežiš? – počeo je Ita da se šali s njom, čineći se pijan; – što si nevesela? Ej, hej! baš ste vi srećni ... Gledam njega pa... – I onda seo do nje, ali nije gledao u nju, već se bio zagledao napolje. Činio se kao da sluša pesmu i svirku koja je otuda bivala sve jača. Odjednom se trgao, pogledao je onako skamenjenu od straha, i sa izrazom zajedanja, u kome je bilo i nekog gorkog saučešća, počeo da je dira, pecka, pokazujući na muža joj:

– Skoro će doći...

– Ko? – trgla se ona.

– Ta on! Pobratim! Taj srećnik. Srećan li je on!

Ona od straha jedva dođe do glasa:

– Kako, brate, a zar ti...

I kao davljenik, hvatajući se za tu reč „brate“, trudila se da u tu reč metne, dâ što više sestrinske, samo sestrinske ljubavi.

To je Ita osetio, i to ga je kao osvestilo.

– Da, da, i ja! – I digao se. – Srećan sam! Što da ne? Hoćeš da ti pevam? Znaš da ću noćas, dok vi ... ja ću svu noć – ah, noćas!

A opet to „noćas“ bilo je... Ona se seti šta on misli pod tim „noćas“. Krv joj jurnu. Htede da ustane, viče, ali nije mogla. Jedva se digla i odmakla od Ite.

– Snajka – poče on, kajući se i ne gledajući u nju. – Kuda? Zar se bojiš?...

– Ne, brate... – tresla se ona i mucala; – ali, da idem. Čekaju me... traže...

Ita odjednom stao pred nju. Vilice ukočio, stisnuo, kao da ne dâ da mu zubi cvokoću. I svom ukočenom licu silom je davao smejanje. A osmeh mu bio kratak, leden.

– Snaho... – poče on, a glas mu jedva izlazio... – Neću večeras da se vraćam i vidim s tobom. Ko zna šta posle... samo Bog sreću neka vam dâ... veliku, golemu... Naročito tebi. A njemu, već – i opet je pokazivao napolje, na muža joj: – On je sada ionako srećan.

Pružio joj je ruku, ali nije mogao da kroči. Ona, jedva čineći se nevešta svemu, opet bojažljivo, sestrinski, zapita ga:

– Zašto, brate? Da nisi ljut? – I čineći se da strahuje da nije čime ugošćen, udvoren i time naljućen, kao moleći ga za oproštaj, izvinjenje, priđe mu da ga poljubi u ruku.

Ita, i sâm videći taj njen bol – muku da se otrgne, održi, da mu se pokaže samo kao sestra, snajka, a ne drugo – i gledajući kako se muči od bola, samo se izvio i, darovav je, izašao!

Ona ga je nesvesno odgledala. Čula je, kako ga zaustavljaju, a on neće. Glas mu suv. Ču kako mužu joj u šali dobaci: „Ti zaustavljaš, a ovamo jedva čekaš da ostaneš sâm"... Zatim uze svirače. Ukočeno prebaci koliju, nabi fes, da bi izgledao što više pijan, naredi sviračima da mu sviraju i pevaju. Zatim pravo, ukočeno, ode sa sviračima koji su mu pevali:

Poduhnuše sabazorski vetrovi...

U tom napolju već je bio jak mrak, drveće počelo da šušti kao masa, a ona, kako je bila pala na sanduk, tako i ostala, dok nisu sveću uneli i jedva je probudili, trgli od zanosa.

III

Kako su posle raspremili i namestili postelju u sobi, kako je aščika uvela mladoženju k njoj – ništa ne zna. Jedva se seća:

kad joj je pukla i poslednja kopča na jeleku, ogolila joj se prsa, snaga, ona osetila dodir muževljeva koščata tela uza svoje, da je, pošto je uzalud pokušala da se izvije iz njegova naručja, pala i, zagnjurivši lice u svoje kose, trpeći, proplakala.

Dalje? Ništa ne zna do kad se u zoru probudila i skočila. Do nje je bio on, muž joj, a usta mu poluotvorena, ali usled palih, zamršenih brkova, zubi mu se nisu videli. Zgrčen, upalih ramena, sa suvim, jakim rukama, kosmatim grudima, prosedom kosom, spavao je do nje. Ona se tresla. Izgledao joj je tako, tako... Pa još mrka zora koja je bivala sve jasnija, pa onaj miris novoga nameštaja po sobi, zadah zavrnute lampe, a ona polunaga, s modricama, izlomljenim telom, a i on do nje, zguren, koščat, uz nju, dodiruje je... oseća mu dah... Skočila je. Klecajući navukla je mintan, bošču i, spotičući se u kujni o razbacane sudove koje sinoć pijana aščika nije mogla da ukloni, izišla. Čula je kako aščika, probuđena njenom lupom i spoticanjem, progunđa za njom:

– Ti li si?

– Ja, ja. Ništa, teto! – umirila je ona aščiku i izišla.

I kad se osetila sama u dvorištu, sama u nemoj noći, ona je bežeći čisto potrčala kapiji, ali setivši se da nema kuda, ne sme nikuda, klonula je.

– Nane, nane, mori!! – zaplakala se.

– Nane, nane... – grcala je tako stojeći ukočeno i cepteći od straha, da je bilo muž ili ko iz kuće ne vidi, ne čuje gde plače. I zato je od straha dlanovima brisala suze, stiskala ih na oči, kao da ne dâ suzama više da izlaze.

Utom je počelo da biva vidnije. Sa sviju strana počelo da se rasklapa i razgranjuje. Oko Anice, iz baštâ, počele tice, bube da se dižu, šušte, miču. Kroz svež, oštar vazduh, počeo žagor, kretanje... dan se beleo. Utom s kraja mahale, iz neke mehane doprli zvuci svirke i pesme. Ona se još više ohladila, premrzla

od straha. Znala je – sigurna je bila da je to tamo Ita. I kao da je tamo kod njega, čisto ga poče gledati kako izlazi iz kafane. Ide; noge ga ne drže. Svirači već ne mogu da mu sviraju. On ide, ne spotura se, samo se ukočeno zanosi, nabija jače fes – ili ga baci. Zapoveda Ciganinu da mu ga donese. Ciganin donese, a on vadi banku i njome kiti Ciganina.

– Sviraj... Ne znaš ti, ali ipak sviraj... De onu... „Poduhnuše".

I kao da ču kako neispavani, promukli glasovi Cigana zapevaše uz kreštavu svirku.

A on se, Ita, zavaljuje. Kolija mu dotiče zemlju.

– Da, da, tu... tu sviraj... „Razviše ružu vetrovi" ... jest... da... i ona se noćas razvila, noćas...

A Anica oseća da se to na nju odnosi, šta on time misli, kako pod onim „noćas razvila" misli na njenog muža, na njenu prvu noć. I ona, ovamo u bašti, od straha, počela da skuplja na sebi odelo, kao krije prsa, sebe, da se ne vidi ništa od nje, a još manje da je istina to da se ona noćas „razvila, razvila"...

Ali od svega u stvari nije bilo ništa. Pesma i svirka što su se čule u kraj mahale brzo su umuknule. A ko zna ko je tamo u mehani bio... Ništa nije bilo od svega. Samo je dan sve jače osvajao, beleo se. Po ulici počele da škripe kapije, a iz čaršije se čulo otvaranje dućana, skidanje ćepenaka. A to je nju osvestilo. Istina teško, ubijeno, no ipak pribrano, i sa ugušenim plačem, bolom vratila se, našla metlu, pa kao da nije ništa bilo, već kao svaka mlada domaćica počela da čisti dvorište, trudeći se da se umiri, da ne grca, da se pribere. U tom uveliko svanulo i ona je prvi put dobro videla i razgledala sve, naročito sad svoju novu kuću. Kuća je bila mala, sniska. Oko kuće bila je prostrana bašta. Bašta je bila lepo uređena sa čistim, zasađenim alejama. Do kapije bio je ambar, koš, a otuda, od kapije do kuće, vodila je kaldrmisana putanja, koja se belela, i onaj deo kuće koji je

bio do bašte, s lica, i u kome je bila soba u kojoj su spavali. Taj prednji deo kuće bio je okrečen, a ostalo ne. No ipak sve, cela kuća, bašta, kaldrma, izgledalo je istina malo, ali čisto, uređeno, kao novo. Samo okolni zidovi bili su veliki, kao stari. A i do kapije, više bunara, bio je veliki, stari orah. I on, onako razgranat, pola suv, ozgo šireći grane izgledao je kao da celu kuću, baštu, sve pod sobom pokriva, drži.

To je sve bilo, drugo ništa. Docnije je Anica i muža poznala. Kao što ga je prvi put videla: koščat, ali već oronuo. Samo jedino oni njegovi crni brkovi što su mu bili puni i odudarali od njegova suva, oštra lika. Ali zato ipak bio je čist, uredan, tačan, a nekako čudnovat. Izgledao je kao čovek koji je mnogo živeo, uživao, pa zasićen a i razočaran povukao se. Izgledao je i bio uvek miran, tih. A ovamo učas, ma za šta, planuo bi i bio gotov na sve. I kao da nije nikoga uvažavao, cenio, a najmanje nju, svoju ženu, Anicu. Kao da mu ona nije bila žena, velika, dorasla, već kao da je dete, ništa ne zna, niti opet ima kakvog izgleda da će moći štogod znati, biti od nje štogod, tako je s njom postupao... Za sve je morala njega da pita. Čak i u gotovljenju jela, i tu se on razumevao, i nije joj davao da gotovi onako kako ona zna. U kući, od nameštaja, posuđa, police nije smela da dira, namešta drukčije, moralo je da ostane onako kako je ona zatekla, kako je bilo i pre namešteno dok nije ona došla.

– Ništa nemoj da mi diraš! A što ne znaš, pitaj. Sama ništa ne smeš – bila mu je to prva reč njoj.

Ispočetka njoj je to bilo teško. Mislila je da zbog toga ne sme da dira što je to tako namestila neka od njegovih prvih žena, pa sad iz ljubavi prema njoj, kao uspomenu, ne dâ da se to dira, kvari; ali je posle doznala da je takav bio i prema pređašnjim ženama. I kad vidi šta je, kako je sve to: muž, kuća... ona se umirila, navikla. Istina s mukom, teško, ali ipak navikla se. Kad već nije bilo sve onako kako je zamišljala, nadala se,

pa kao u naknadu za to, gledala je da bar ona, kuća, muž, sve bude kao što treba. A naročito da odevanjem (a imala je lepa, skupa odela od njegovih prvih žena), držanjem, nameštanjem, čišćenjem kuće nije postidna od bogatijih žena, kojih je toliko bilo u mahali, komšiluku. Tome je nalazila kao neku utehu. I zaista, toliko je radila, čistila, nameštala, trudila se da ugodi mužu. Sve do sitnice ugađala mu, ne iz ljubavi, već više kao od straha da nema za šta da je grdi, govori joj, približuje joj se i time ne podseća na ono. Toliko je bila vredna, gotovo ludo, sva unesena u posao, spremanje, da je i njemu, mužu, već bilo više nego što treba.

– De, de... – zaustavljao bi je, neugodno se trzao gledajući je kako od jutra do duboko u noć radi i samo o tome poslu misli. Neugodno mu je bilo, jer kao da je osećao da se ona zato silom unosi u posao da bi se time zanela, kao otresla, odvojila od nečega drugog...

A ono? Ono bežanje prve noći, plakanje u noći – nikad. Nikad više ona ne zaplaka... Nije o tome mislila. A da ne bi mislila o tome, zato se toliko i unosila u posao... Pokatkad, ali veoma retko, počelo bi da kod nje ono kao dolazi, javlja se, počela bi da joj prsa igraju, obrazi, usta svrbe... Ona bi tada, kriveći ta svoja prsa, obraze, sva zajapurena, očajno šaputala:

– Oh, pusto ostalo!

IV

Posle godinu dana umre joj muž. To je još više uplašilo. Od straha nije znala za sebe. Ispočetka nije ga toliko, od srca, žalila. Ali što je osećala da ga iskreno ne žali, smatrajući se za

to kao kriva, kao kažnjavajući sebe za to, ona je više, upravo od tada samo plakala. Na pogrebu, sedmodnevnici, četrdesetnici i pogodišnjici jedva su je povraćali od plača i zanosa u koji je padala.

Ono njeno „lele, Mito!" ko zna zašto je bilo. Da li je taj plač bio za njega ili za nju, samu sebe.

I kad se posle otresla straha od njegove smrti, malo pribrala, sva se odala tome plaču i odilaženju mu na grob i u tome, za sve što je bilo, za sve što je pretrpela, kao da je nalazila za sebe oduške. Jedva je čekala da dođe subota, kakav praznik i da mu iziđe na grob, iznese za dušu, i sita, do mile volje, da se naplače.

Cele je nedelje bila mirna. Onako sama, s detetom, celog dana, pošto joj niko nije dolazio, kao zatvorena sedela bi, čisteći baštu, kuću.

Naročito kuću, koju je sada još pažljivije čistila, ništa nije kvarila od pređašnjeg reda, bojeći se i strepeći da se ne oseti i ne vidi da je to zato što sada njega, muža, nema, pa ona radi šta hoće. Slobodna je... I tako mirno, teško, čak i sa zadovoljstvom cele bi nedelje radila, sedela kod kuće. Ali još uoči subote ona oseti strah, nemir, a i žudnju. Jedva čeka. Gotovo ne zna ni kako umesi, spremi za grob. Dok joj je dete bilo malo, te je majka išla s njom na grob, ona ju je od nestrpljenja uvek čekala na kapiji, a posle, kad je s detetom išla, samo što dete obuče, ona se brzo spremi, poveže, odmah izlazi iz kuće i polazi na grob. Od straha ne zna ni kako pređe čaršiju, ulice i uđe na groblje. Samo zna da kad uđe na groblje i oseti iza sebe zid, kapiju grobljansku, čisto joj lakše, a još više joj odlakne kad padne na grob i zajeca:

– Lele, Mito!...

I zanesena, u tom odilaženju, plaču, čak je nije žalostilo što su je gotovo svi bili ostavili – naročito njeni, pa komšike joj,

rodbina pokojnikova, prijatelji mu, što se oni, čim je on umro, svi povukli. Ni Ita, koji je pređe, dok je bio živ pokojnik, često dolazio, sad gotovo nikako ne dođe, sem što ponekad seti se i pošlje kao milostinju malo mesa da se omrsi. Pa i to, bojeći se da ona ili koji drugi iz komšiluka ne pomisli da on radi nje, Anice, šalje, njegov momak kad donese govori: kako je Ita, gazda mu, poslao to „za dete; boji se da ono ne vidi po ulici, pa da ne željuje..."

Ništa nju nije vređalo. Istina, bilo joj je teško tako usamljenoj. Naročito noću, od straha što je sama. Ili zimi kad nestane drva, pa nema čime – ne sebe, već dete da ugreje. I drveće što je u bašti, kakva trula grana, lozinka, ne sme da uzme; sve od straha da se to ne primeti, vidi, i počne da se govori kako ona upropašćuje kuću... A ona već za sebe i kojekako, već dete mora da topli, greje i jednako drži uza se...

I tako, da sama cele nedelje sedi, nadgleda kuću, čisti, održava je u onom redu u kom je pokojnik ostavio, da dete neguje, motri da je uvek čisto, obučeno, da se ne bi primetilo kako je bez oca... Da subotom izlazi mu na grob, plače... Naročito taj plač dobro joj je dolazio, kao davao joj neke naslade i unosio u nju života, vatre... Navikla, i bilo joj je dobro. Po njenom mirnom, mladom licu, očima sustalim od plača, u crnini, zakopčana do grla, sedeći smerno, mirno, s detetom u krilu, po celoj njoj isplakanoj, mirnoj, duboko mirnoj, izgledalo je da više ništa drugo ne želi. Čak toliko je bila mirna, da je izgledalo kao da je postala nesposobna i da oseća, misli, gotovo kao mrtva. Kao da je s njegovom, muževljevom smrću i ona svršila svoje. Ništa da više za nju nema. A najmanje da se preudaje. Mada joj je mati, znajući da neće moći svakad ovako krišom, krijući od snahe i braće joj da je potpomaže, donosi joj brašna i drugo – počesto o tome, preudaji napominjala.

A Anica je uvek znala kad će joj mati o tome govoriti.

Obično posle večere, kad dete zaspi. Njih dve ostanu same, i kad Anica počne da razbira za braću, i ostalo što se desilo po čaršiji, mahalama i kad joj mati, odgovarajući, odjednom, naprečac, kao da se tek tada, uzgred setila, prekine i počne po koga da hvali:

– More, Anice čujem, eto, Nedeljko 'arno se opravio. Prolazim i gledam, a dućanče mu puno. Zembili puni, raf pun.

Anica bi se trgla, ali odmah bi se odobrovoljila i čisto sažaljevajući majku što je tako naivna, pa, ne uznemiravajući se, odgovarala bi:

– Neka, nane... – I da bi mater uverila kako je to nije uznemirilo, uvredilo, raspoložena, produžila bi da je za nešto drugo pita.

I majka bi je ostavljala. Posle mesecima joj ne bi više o preudaji spominjala. Ne bi ona ni dala da joj se Anica preudaje i tako učini greh, obesveti pokojnika, da se ne mora, da ima od čega da živi. Od kuće i ona dva vinograda ne bi ni čovek mogao da živi, a kamoli žena. A ona, majka joj, već više ne može da joj kao dosad krišom, krijući od snaha i sinova, donosi. Pa i to što donese jedva da ima za nju, a kamoli još i za dete... A da se Anica zaduži, da proda vinograd, kuću pokojnikovu, to bolje Anicu da vidi mrtvu negoli to. Pa i ovo, kad bi joj o preudaji spomenula, samo je ona znala koliko se muči, bori, dok joj to kaže. Smatrala je to kao greh. I to ne prema Anici, već prema pokojnom zetu. I ne samo ona, majka joj, već svi drugi, rodbina, komšiluk, kao da su smatrali za greh ako sa Anicom ne govore samo o njemu, pokojniku. Nabrajaju joj pojedine zgode, reči njegove. Pamtio se do sitnica njegov život i pred Anicom se samo o njemu govorilo. A ona, Anica, dete, današnjica – sve to kao da nije postojalo, a još manje bilo vredno pažnje, govora. Glavno je bio on, pokojnik. I to ne što su ga baš voleli, istinski žalili, već osećajući da će biti kao krivi ako jednako ne govore,

ne spominju ga, i da će time potvrditi kako je on zaista mrtav, umro, nestalo ga. A to nije. Greh je pomisliti. I od straha da zaista to nije istina, već da je on još tu, da nije propao, već živ, a naročito za nju, Anicu, ženu mu, da ona ne bi pomislila da je slobodna, da smrću njegovom njega zaista nema, da nije više njegova, svi su se oni trudili i svaku sitnicu upotrebljavali samo da se on spominje, ne zaboravi.

Tako, ako bi joj koja komšika nešto što umesi, zgotovi, donela, ona bi, dajući joj, govorila, snebivajući se:

– Eto, donesoh! Znam, pokojni Mita, domaćin ti, mnogo je to voleo, pa donesoh, da i ti okusiš!

Ili ako bi koja došla da štogod, kakvu stvar, urutku, uzme od nje na poslugu, ona to ne bi kao od nje tražila, već:

– Anice, da li imaš to? Dok beše pokojnik, to je bilo u kući. I on nam nije branio, uzimali smo.

A i Anica je sve to znala, osećala. I uvek se trudila da izbegne pomisao da on, pokojnik, nije tu, u kući, živ, već da je mrtav i daleko, daleko od nje. Greh je bio to misliti. Bilo u bašti, kući, svuda, svuda je bio on; sve je bilo njegovo. Uvek ga je gledala, bio je pred njom isto onako koščat, suv, naročito oni njegovi puni, crni brkovi, koji su mu još za života onako odudarali od njegova bleda, suva lica. I mada ga u stvari nije bilo, mada je već toliko bilo prošlo od njegove smrti, ipak on je morao za nju da bude živ. Naročito za nju, Anicu. Jer on je bio taj koji se sagao, uzeo je i uveo u svoju kuću i time uveo u neki red... žena, ljudi. Dao joj – ne ime, već nešto više, jače, dao joj neku određenost, a ne kao pre, dok je bila devojka, što nije smela ni u koga da pogleda, jer ako pogleda, ko zna šta može taj pomisliti o njoj. Sigurno rđavo, beščasno. A kad je on nju uzeo, uveo u svoju kuću, postala njegova, od tada je mogla slobodno da gleda u svakoga, mogla da živi, jer nije bila svoja. I onaj koga bi pogledala, ako bi što rđavo o njoj pomislio, to se nje ne bi ticalo, ne

bi se odnosilo na nju, već na nj, na muža, domaćina, kao da je njega rđavo pogledao. On je bio tu, jer ona je bila njegova. Pa i kad je umro, opet je ona i dalje bila njegova.

I zato svi, cela rodbina, a naročito žene, kao u naknadu za to, iz zahvalnosti, uplašeno, strahujući da se ne pokažu neblagodarne, s nekim strahopoštovanjem trudile su se da jednako održe njegovu uspomenu, ništa ne propuste.

Bilo je glavno da se njemu, pokojniku, ugodi, da se zadovolji... A ovo drugo, svakidašnje, ono je uzimato tek onda pošto se sve ispuni što treba njemu, pokojniku. Glavno je bilo ovo, pokojnik, ispravnost, prema njemu. A ona, dete, pa još preudaja?... Eh, Anica bi najradije volela da se više ne preudaje, već da i dalje ostane ovako. Pokojnik, usamljena, jad, plač, – toliko se bila navikla na to, da joj je to već bilo kao omilelo. A znala je da će opet biti bola i muke, kad počne da se od tog naviklog jada i plača rastavlja, kad ulazi u život. I u početku nije nikako na preudaju pristajala. Jedno to, a drugo još i pomisao da njeno telo još nije čisto od prvog muža, pokojnika, a kamoli da sada još dođe i telo drugoga. Ali docnije, a najglavnije što je znala, uverena bila da će taj koji će je uzeti sigurno biti gori, sirotniji, stariji, a i to da opet, još jednom, mora biti, da se mora preudati, tj. da „njeni" – majka, braća – neće je tako ostaviti, već kad oni nađu da je došlo vreme, preudaće je – zato je ona ostavila da o tome oni misle, brinu se, a ona je i dalje revnosno, teško, produžavala da nadgleda kuću, sedi sama, ide s detetom na grob pokojniku i tamo plače, plače do mile vole. Isplače se za sve što joj se nakupi, što je zaboli, što oseti: za razočaranje, bol prve noći, mladosti, ljubavi; a o preudaji bila je ravnodušna. I čak se ismevala, govoreći:

– Ao, ko će mene da uzme?!

A opet osećala je kako se ta njena preudaja približava, već se o njoj slobodno govori, javljaju se neki. Pa se već uveliko

počelo da pogovara za nekog Nedeljka. Znala je i koji je taj. Odskora je otvorio bakalnicu. Prvo je bio sluga, pa pošto se oženio sluškinjom svoga gazde i ovaj mu kao miraz dao nešto novaca, on posle za sebe otvorio dućan. Žena mu zatim umrla pošto mu je ostavila troje dece... Znala je da ju je tražio, a da joj se braća nećkaju i ne daju mu je zato što ima toliku decu... Znala je gde mu je dućan: u čaršiji, odmah do njene mahale. Čak ga je jednom i videla kad je išla na groblje i prelazila preko čaršije. Iznosio je iz dućana neke zembilje i ređao ih po ćepenku. I kao da je znao da će ona tada proći, bio se lepo, čisto, čak i kicoški obukao. Samo što su mu preko praga, iz dućana, virila njegova prljava deca s komađima hleba. Čula je da on tu decu sâm pere, oblači i zajedno s njima spava u tom svom dućančetu... Znala je sve, i opet je – ne da činila se, već uistini bila ravnodušna i podsmevala se, naročito majci. Majku bi uvek još s kapije poznavala kad bi joj dolazila i imala što da javi o preudaji, ili za koga novog prosioca. U takim prilikama uvek bi joj majka ulazila brzo, još brže za sobom zatvarala kapiju i dolazila Anici, ali polako, kao strepeći, bojeći se nekoga. (Sigurno pokojnika, što mu u njegovoj kući i njegovoj ženi govori za drugog muža.)

No svakad bi joj Anica tu njenu bojazan, strepnju, mučenje da joj javi za prosidbu, olakšavala. Čim je vidi da tako uđe, ona bi se povukla u sobu, time kao dâ majci vremena da se ona smiri, pribere, i posle kad bi joj majka došla kod nje u sobu, sama bi Anica, sažaljevajući majku, ravnodušno je pitala...

Ali jednoga dana majka joj se, tek što je bila ujutru otišla od nje, opet preko običaja brzo vrati. Kapiju zaboravi da za sobom zatvori. A kao da je zaboravila i na pokojnika i strah od njega. Izgledala je radosna, vesela. Tako je brzo ušla. Anica nije bila u sobi, već je iza kuće tamo nešto radila. Majka je dozva. Pa ne mogući da je sačeka u sobi, iziđe i sretoše se na pragu od sobe.

– Anice, kaži dragička, ćerko!... – predusrete je.

Anica se bolno, ravnodušno nasmeja na majku, pogađajući unapred da će biti opet kakav nov prosilac, ali sad valjda bolji. Sigurno bogat, imućan.

– Dobro, dobro, nane: koji je? – I pogađajući šta će biti, spremi se da se vrati natrag i produži svoj posao.

– Ita – reče joj majka brzo.

Anicu nešto preseče u polovini. Podiže ruku ustima kao da spreči krik, radost, šta li?

– Ita, Ita, ćerko ... – poče majka da ponavlja i unosi se u nju uplašena, kad vide kako se ona ukočila, poniknula.

Anica se jedva trže:

– Nane! – A uhvati se celom šakom za čelo, jedva držeći se da ne padne. – Ne ostavljaj me noćas samu. Spavaj tu. – Pa čisto izgura majku, zatvori za njom sobu. I majka joj ču kako ona tamo u sobi negde pade.

Cele noći tako je ostala.

Majka joj, preplašena, uzalud je obigravala oko nje, zvala je, molila, kumila. Ništa od nje nije čula do:

– Ostavi me. Ne diraj me, majko... – A glas joj je bio istina na plač, ali suv, suv.

Ništa više nije se čulo od nje iz sobe. Majka joj je cele noći obigravala, molila, plakala, naposletku, obrvana snom, pala do praga sobnjeg i zaspala. Ujutru se Anica probudila i da bi majku ućutkala da se ne prepada, ne viče, ne pita je što ona takva izgleda: raširenih, nabranih očiju, upalih nedara, i dotad sveže, jedre, sad izlomljene gotovo iskuvane snage, očajno je ućutkala:

– Ćuti, nane, molim te! – I onda, skupljajući svu snagu, odgovori na Itinu proševinu:

– Za Itu – neću! A Nedeljko, ako on hoće, mada ima toliko dece, za njega hoću.

Pa preklinjući majku da je ne pita zašta to čini, opet se vrati i opet se zatvori u sobu.

Majka otišla, ali se na po puta vratila. Rukom se udarila po čelu od jeda na samu sebe:

– Luda je! Što ja ćutim? Što ja nju slušam?

I vratila se da je pita zašto neće. Zašto neće Itu, već hoće Nedeljka, udovca, siromaha, te opet ona, majka, da i dalje strepi za nju, da joj opet krišom, kradući od snahe, donosi. A neće za Itu, momka; neće da pođe za nj i postane bogata, da majku jednom oprosti brige, da više ne strepi za nju, da kad tamo, kod braće joj, ona sedne da jede kakvo lepo jelo, ne zasedaju joj zalogaji jela od slutnje da ovamo, ona, Anica, kod muža, možda nema ni hleba. Vratila se da je pita, pa i da je grdi, bije. Ali kad je došla do kapije, nije smela da uđe. Ne znajući šta da radi, čisto plačući, svratila je komšikama i počela njih da moli, – preklinje, da one idu Anici i pitaju je zašto neće za Itu.

– Ako neće, – govorila je komšikama, – ali zašto, neka bar kaže zašto neće?

Ali Anica ne samo komšikama, već nikome nije htela da kaže. Čak ni braći, koji su od besa hteli da je biju. A možda bi je i bili da Anica nije izgledala tako izbolovana, izlomljena. Samo je odgovarala:

– Za Nedeljka hoću. – I skupljala je, grčila svoje vrele oznojene šake.

– Za Nedeljka hoću – jednako je govorila, umirivala braću. I to ne što je istinski za Nedeljka htela, volela ga, već da bi se braći, materi, kao umilila, te da se oni ne ljute na nju... Da ne misle da ona zato neće za Itu da pođe što želi da i dalje ostane tako, hoće da oni i dalje o njoj vode brigu, hrane je, izdržavaju i da se ne bi toga oni bojali, kao da ih uteši i skine im tu brigu s vrata, ona im je revnosno odgovarala:

– Za Nedeljka hoću...

I to sve zato samo da je ne pitaju zašto za Itu neće kad je on bolji, momak, bogat... Da je ne pitaju, ne diraju. Da joj niko ne dolazi, nikoga da ne vidi, gleda. I dete nije htela da vidi. Kao da ga namrze. Majka je morala dete da skloni ispred nje, i tako u kujni s njim da spava.

Pa i nju, majku, nije trpela. Čak je počela da je grdi, natresa joj se. Naročito kad mati joj, raspremajući kujnu, zaboravi da ostavi što na pređašnje staro mesto kao što je i pre, za vreme pokojnikovo bilo. Tada bi majku ona najviše grdila. Ne što je to ona učinila, već što je Anica u tome osećala kako majka joj hoće time namerno da uvredi pokojnika. A oni su sad svi protiv njega. Čak ga kao i namrzli. I to sve zbog toga, što Anica neće da pođe za Itu. A sad je Anica naprotiv, kad su svi bili protiv pokojnika, smatrala da je dužna da ga brani od njih, ne samo njega od njih, već i sebe od njih, što oni time, udadbom za Itu, hoće da je od njega kao otrgnu, izvuku. I zato nije htela nikoga da vidi, niti da iziđe iz sobe. Jednako je ležala. Od teških misli ponekad se zanese, pa čitav dan ne zna za sebe. A opet, kad se osvesti i vidi više sebe majku kako ona steže čelo, glavu, lepi joj oko slepoočnjačâ crni luk s kafom, opet je tera od sebe:

– Idi, ostavi me.

Naročito noću nije davala materi da je kod nje. Volela je da je sama. Da tako cele noći: ili rešena da neće poći za Itu, leži kao mrtva; ili kad joj iziđe pred oči njegova proševina, on, Ita, skače od bola:

– Ito, Ito moj ... – I kao da je mrtav, počne da kuka, oplakuje ga.

Nije da ga ne voli! Ah, samo jednom da ga oseti, pa da... Ali kako će? Kako će ona njega, Itu, da pogleda, da mu se nasmeje, od radosti da se zaplače kad ga zagrli, kad bi se odmah, ama odmah, isprečio on, pokojnik. A sada ona sama, Anica, nije više ono: pređašnja Anica, već žena, a on Ita, još je Ita... I kako

će ona da ga primi, zagrli, kao njegova? Možda bi uvek osećao kako mu nije došla čista kad je grli, ljubi, već je drugoga, pokojnikova... jednom već grljena, milovana.

A da je on kao svaki, muž, običan, kao taj Nedeljko, ali ovo je Ita. A drugo je Ita, a drugo je muž.

A Ita je Ita...

Eh! I ponekad bi Anica padala, podavala se. Puštala bi da joj poigravaju prsa, snaga, da je obuzimlje i da se podaje onom, izvan pokojnikove kuće, zidova, kapije i drugom, novom, životu. A taj je život bio: Ita. Ali uvek tada kao kazna, usred toga, u tom slatkom, teškom snu o Iti, pojavio bi se on, pokojnik. Ništa ne govori. Samo mu jače odudaraju oni njegovi puni, crni brkovi od bleda, koščata, a sada još i mrtvačka lica. I ispred Anice ukočeno, sve više počne da se diže. Pogled mu strog, mračan, uprt u nju. Ona ništa ne sme. Samo, kao molba za izvinjenje, oproštaj, što se usudila da misli o drugome nečem, i počne da jeca:

– Tvoja, tvoja...

I izmiče ispred pokojnika cepteći od straha što na dnu srca oseća da to „tvoja, tvoja" nije možda istina.

Ponekad to je tako silno da od straha skoči i gotovo izvan sebe, ne znajući šta radi, pojuri prozorima, rešetkama i počne da ih cima, drma, kao da bi htela da ih izvadi i pobegne. Majka joj dotrči. Dete se probudi. Poče ono da cvili, obigrava oko nje. A ona ništa ne zna. U košulji, gotovo luda od straha, samo cima za rešetke, a opet zna da nema gde, ne sme nikuda. Dete cvili, cvili, da čak i komšije čuju. Preskoče zid. Ali ne dolaze oni, već prvo otvore kapiju i na nju puste žene da one kod nje idu.

– Anice, Anice... dete, Anice! – Prihvaćaju je s prozora žene zajedno s majkom i pokazuju joj dete, da bi se ona što pre osvestila, došla k sebi.

Ali ona ne može da se osvesti. I tek kad vidi sveću, majku,

žene, uveri se da ono nije istina, grune u plač.

– Šta je, Anice? – pitaju je i polivaju je vodom.

Ona ne može da se oslobodi, dođe do reči, već samo jeca.

– Šta je? Da te koji nije uplašio, šta li?

– Ništa! – muca ona.

– Kako ništa? Ne boj se. Ništa nema. – Pokazuju joj na mirnu, tamnu noć, kuću, dosećajući se za njene noćne snove i priviđenja.

I posle majka joj sa ženama iz komšiluka, mada Anica nije dopuštala, silom, dogod se za Nedeljka nije udala, venčala, otišla odatle, iz pokojnikove kuće, svake noći su sedele oko nje, čuvale je i kao branile od nekoga.